

Maczelka Csaba

A kora újkori angol utópiák
magyar története

Maczelka Csaba

A kora újkori angol utópiák magyar története

Erdélyi Múzeum-Egyesület
Kolozsvár, 2019

Laczházi Gyula

ÚTIKALAUZ SEHOLORSZÁGBA

Maczelka Csaba könyvének címe nemcsak azért kelthet érdeklődést, mert egy hallatlanul izgalmas eszme- és irodalomtörténeti jelenség tárgyalását ígéri, hanem mert korántsem nyilvánvaló, mit is ígér a szerző, amikor az angol szövegek magyar történetét adja az olvasó kezébe. A kötet erre kétféle magyarázattal is szolgál. Egyrészt magyar történetet kapunk abban az értelemben, hogy Maczelka Csaba az anglistika művelőjeként a magyar olvasókat szólítja meg. Ez a triviális állítás korántsem magától értetődő, hiszen az egyes nemzeti filológiák művelői számára komoly kihívást jelent, hogy szakterületükben elmélyedve, annak specializált és sokszor nehezen hozzáférhető szakirodalmát feldolgozva, annak eredményeihez relevánsan szóljanak hozzá, ugyanakkor kutatási területüket és eredményeiket az általuk művelt terepen tájékozatlan magyar olvasó számára is hozzáférhetővé tegyék. Az ilyen törekvések, amennyiben színvonalasan valósulnak meg, a magyar olvasó számára föltöbb hasznosak lehetnek. A kora újkori angol utópiák esetében pedig a vállalkozás létjogosultságát – mint azt a szerző ezzel kapcsolatos megjegyzései is kiemelik – a modern kori magyar-

országi recepcióban tapasztalható hiányok is alátámasztják. Habár az utópia iránti általános érdeklődés a magyar tudományos életben is intenzívnek nevezhető, a kora újkori utópikus irodalomban tájékozódni kívánó magyar olvasó eddig aránylag kevés segítséget talált. Egyrészt, mert Thomas More és Francis Bacon nevezetes művein kívül az igen gazdag kora újkori hagyomány szövegei (Francis Godwin utópikus írását leszámítva) magyarul nem hozzáférhetők. Sőt, mint arra Maczelka jogosan figyelmeztet, More alapvető művének sincs olyan magyar kiadása, amely közölné a kora újkori kiadásokban szereplő és a megértés szempontjából igen fontos paratextusokat. Másrészt, mert míg a létező szocializmus idején a kora újkori utópiák recepcióját segítette, hogy a kommunizmus előfutáraiként voltak értékelhetők, az utóbbi évtizedekben a magyarországi tudományos érdeklődés megcsappant irántuk.

A kötet azonban nemcsak azért viseli *A kora újkori angol utópiák magyar története* címet, mert magyar szerző írta magyar olvasóknak, hanem amiatt is – sőt, alighanem elsősorban amiatt –, mert az angol szerzők szövegeinek elemzése mellett részletesen foglalkozik azok kora újkori magyarországi és erdélyi recepciójával. Ez azért is öröndetes, mert e művek korabeli magyarországi és erdélyi ismertségének kérdése csak az utóbbi években vált elmélyültebb kutatás tárgyává, és korántsem nevezhető általánosan elterjedtnak az a belátás, hogy a kora újkori utópikus irodalom a magyar művelődéstörténetnek is része.

A kora újkori angol utópiák száma igen nagy: Maczelka szerint az 1700 előtti időszakban mintegy száz ilyen mű jelent meg (13). Ennek a hatalmas anyagnak a kötet csupán egy kis szeletét, a szerző által legfontosabbnak, leginkább jellemzőnek tartott szövegeket tárgyalja. Nemcsak a szövegek kiválasztása esetében érvényesül a szükségszerű selekció, hanem a lehetséges elemzési szempontok esetében is. Mint azt a szerző a bevezető fejezetben leszögezi, az utópikus irodalom tárgyalása során határozottan irodalomtörténeti nézőpontot kívánt érvényesíteni, azaz az eszme-, társadalom-, kultúrtörténeti vagy ideológiai megközelítések rovására a szövegek irodalmi jellegének vizsgálatát tekintette elsődleges céljának. A tárgyalásmód ugyanakkor történeti is, a vizsgált szövegeket ugyanis Maczelka azok elsődleges kontextusában értelmezi, modern kori recepciójukkal, aktualitásuk kérdésével nem foglalkozik.

A kötetben természetesen kitüntetett figyelmet élvez More *Utópiája*, a történeti áttekintés azonban nem ezzel a sokak által műfajalapítónak tartott művel kezdődik. Mint azt az *Egyház- és Európa-kritika. A középkori előzmények* című fejezet meggyőzően bizonyítja, dacára annak, hogy

az utópia fogalma csak More 1516-ban megjelent munkája óta létezik, az ezt megelőző időszakban is több olyan angol szöveg keletkezett, amely utópikus vonásokat mutat, és amelyekhez More is kapcsolódhatott. Maczelka részletesen szól a *The Land of Cokaygne* címen ismert költeményről, valamint Sir John Mandeville-nek a János pap országát leíró útikönyvéről. Már e fejezet is jól példázza a szerző tárgyalásmódjának az egész könyvre jellemző kiegyensúlyozott voltát: a *The Land of Cokaygne*-re vonatkozó különböző értelmezési lehetőségek vázolója után megállapítja, hogy nem dönthető el egyértelműen, a költemény szatirikus vagy parodisztikus olvasata helytállóbb-e (66).

Az a kötetben több ízben is hangoztatott tétel, hogy az utóbbi évtizedekben az utópiákra, az utópikus irodalomra vonatkozó tudományos diskurzus hatalmasra duzzadt, és a kora újkori utópiák esetében is az angol nyelvű szakirodalom exponenciális növekedése tapasztalható, More esetében különösen igaz: népszerűsége és ismertsége okán joggal nevezhető az utópia Shakespeare-jének. Maczelka elvitathatatlan érdeme, hogy a gazdag szakirodalom eredményeit is figyelembe véve a korábban keletkezett magyar nyelvű értelmezéseknél lényegesen árnyaltabb és irodalomtörténeti szempontból igen tartalmas elemzését adja az *Utópiának*. Ezt egyfelől az teszi lehetővé, hogy részletesen elemzi a mű paratextusait, mindenekelőtt a bevezető leveleket és a margináliákat, másrészt pedig, hogy az elemzés tanulságaira építve többszólamú szöveggént értelmezi More művét. E tekintetben igen hasznosnak mutatkozik a reneszánsz dialógusnak mint lehetséges műfaji mintának az elemzésbe való bekapcsolása is, hiszen megalapozza annak a végkövetkeztetésnek a megfogalmazását, mely szerint „a sokáig elsősorban tartalma felől olvasott mű valójában formai szempontból is legalább annyira komplex, izgalmas és radikális, mint a benne megfogalmazott eszmék” (114).

A kötet további fejezetei a More utáni utópiairodalom egy-egy jellemző tendenciáját mutatják be körülbelül egy tucatnyi mű részletesebb elemzésével. Ezek az alkotások azt jelzik, hogy a More népszerű művében megjelenő lehetőségek a következő évtizedekben több irányban is továbbgondolhatók voltak, és bennük az utópiának a politika, a moralizálás szolgálatába állítására irányuló törekvésre éppúgy akad példa, mint a fantázia elburjánzására, az utópia tudományos tervezetként való értelmezésére vagy az utópia kritikájára és az utópia valóságillúziót keltő lehetőségeivel való tudatos játéokra. Többek között Thomas Nicholls, Joseph Hall, Francis Bacon, Margaret Cavendish,

Francis Godwin és Henry Neville szövegeit vizsgálva Maczelka Csaba nemcsak a hagyomány alakulásának változásait és az egyes művek társadalomtörténeti kontextusát tárja fel, de az irodalomtörténeti nézőpontot szem előtt tartva a szövegek poétikai megalkotottságában jelentkező tudatosságot is hangsúlyozza, melynek meghatározó eleme az utópia fikciós jellegének több esetben megfigyelhető reflexiója.

A magyarországi és erdélyi recepció tárgyalása rendre az angol művek elemzése után kap helyet. Maczelka nemcsak összegyűjtötte a szakirodalomban elszórtan megjelenő és nehezen fellelhető megfigyeléseket, de ezekhez egyes esetekben újakat is fűzött, így sikerült bizonyítania, hogy a recepció nyomai a *The Land of Cokaygne*, Mandeville útikönyve, More, Bacon és Joseph Hall utópiájának esetében egyaránt fellelhetők. Alighanem túlzás lenne e tények alapján azt állítani, hogy az utópikus irodalom nagyon termékeny talajra talált volna a kora újkori Magyarországon és Erdélyben, az azonban kétségtelen, hogy legalábbis néhány szerző ismerte egyik vagy másik szóban forgó művet. Közülük határozottan kiemelkedik Jacobus Palaeologus, aki *Tizenkét napi keresztény tanításában* kreatívan kapcsolódott a kora újkori utópikus hagyományokhoz, így More művéhez. De korántsem haszontalan olyan tényeket is újra felidézni, mint hogy a költő-hadvezér Zrínyi Miklós More *Utópiáját* és Bacon munkáit egyaránt forgatta. Gondolatébresztőek a recepció felkutatására tett olyanfajta kísérletek is, mint Joseph Hall és Szepesi Csombor Márton útleírásának összeolvasása. A recepciót nyomonzó fejezetek azt bizonyítják, hogy a könyv szerzője nemcsak az anglistsika kiváló művelője, de a régi magyar irodalom terepén is otthonosan mozog.

A kötet zárófejezete a kora újkori utópiák és a 18. századi regényirodalom kapcsolatának megvilágítását ígéri, de terjedelméből következően inkább csak néhány fontos szempont felvetésére szorítkozik. Maczelka a *Gulliver utazásait* állítva a középpontba nemcsak azt állapítja meg, hogy az utópikus irodalom a képzelet irodalmi szerepének megalapozásával segítette a regényirodalom kialakulását, és hogy a kibontakozó regényirodalom tematikusan is kapcsolódhatott az utópia hagyományaihoz, de arra is rámutat, hogy Swift regényének antiutópikus-utópikus jellege voltaképpen a középkori és kora újkori hagyományban végigkövethető kettősséget írja tovább. Hiszen, mint az a kötet elemzéseiből jól látható, az utópia egyidejű állítása és kritikája, a hitelesség hangoztatása és fikcióként való tudatosítása már a kezdetektől jellemzi az utópikus szövegeket.

E befejező fejezet ugyanakkor a kutatás további lehetséges irányait is megjelöli, a regényirodalom 18. századi kezdetei és a kora újkor utópikus hagyomány közötti összefüggések kérdésének alaposabb kidolgozásán túl a kora újkor német utópiák vizsgálatát, a francia és az angol utópiák kapcsolatának feltárását, valamint az utópia más műfajokban való felbukkanásának szisztematikus elemzését nevezve meg elvégzendő feladatként. Reméljük, a szerzőnek lesz kedve, ideje és ereje, hogy a most megjelent könyvvel megkezdett úton továbbhaladva ezeknek legalább egy részét megvalósítsa, és hogy talán e kezdeményezéshez más filológiák képviselői is kapcsolódnak. Maczelka Csaba könyvével az olvasók máris megbízható, árnyalt és naprakész áttekintést kaphatnak az angol utópikus irodalom első korszakáról és ennek magyar vonatkozásairól.

Kabdebó Lóránt – Kulcsár-Szabó Zoltán
– L. Varga Péter – Palkó Gábor (szerk.)

„Örök véget és örök kezdetet” – Tanulmányok Szabó Lőrincről

Petőfi Irodalmi Múzeum – Prae Kiadó
Budapest, 2019

Pataki Viktor

EGY ÉLET(MŰ) ASPEKTUSAI

A Szabó Lőrinc-életmű permanens újraértelmezési kísérleteivel kapcsolatos szkeptikus olvasói magatartást (ha egyáltalán létezik ilyen) könnyen megváltoztathatja vagy legalábbis átértékelésre készítheti a 2019-ben, a PIM Studiolo sorozatának részeként, *„Örök véget és örök kezdetet” – Tanulmányok Szabó Lőrincről* címmel, a Petőfi Irodalmi